

ROMÁK MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN

Romák Európában

Vége az Európai Unió vezető politikusai tudomásul vették: a roma társadalom más típusú emberközösséget képez Európában (12–14 millió ember) és az EU-ban (10 millió ember), mint a kontinens többi etnikai kisebbsége. És tudomásul vették: a különbség elsősorban abban keresendő: a romák közül kerül ki az „új európai szegénység” túlnyomó része. (Máig nincsenek erre vonatkozó statisztikai felmérések, csupán becslések.) Csak az utóbbi két évben figyelt fel az EU a tényre: a középkelet-európai térség bekerülése az unióba átrendezi annak demográfiai térképét. Mindenekelőtt azzal, hogy az új tagállamok hirtelen-kelt szegénységének nagyobbik része megindul Nyugat-Európa felé. A cigányok.

A sokszínűség kontinense

Az EU jövőjéről, születésének idején (1991–1992) sokan úgy gondolták, gondoltuk, hogy az unió a *polgárok Európája* legyen. Ahol szabadon mozog az egyén, az anyagi és kulturális érték. A bevándorlókat úgyis megrostálja a munkaerőpiac. Nem kell mást tenni, mint részben megakadályozni a feketemunkára beáramló illegális bevándorlást, illetve a helyi többségi lakossággal elfogadtatni a bevándorlók „más”-ságát. Kampányt folytatni a megkülönböztetés nélküli Európáért.

Az EU sikeres egységes bevándorlási politikát alakított ki. Az alapelv: a csökkenő szaporulatot a tengerentúlról bevándorló munkavállalók ellensúlyozzák. Jöttek elsősorban a városi-családi szolgáltatásokba, a megmaradt nehéz fizikai munkák ellátására. Igazodtak a helyi szokásokhoz, a helyi értékrendekhez. Mivel munkahelyre jöttek, a fehér emberek között laktak, integrálódtak. Csak ritkán tömörültek gettókba. Az utcai szolgáltatásokban, a munkahelyeken, a szomszédságban, majd – elsősorban a sportolók között nemzeti színekben – a televízióban is megszokott nemzettagok lettek. Angliában mind több pakisztáni, indus, Franciaországban észak-afrikai, Németországban török és délszláv bevándorló. Ismert sikertörténetek az elmúlt húsz esztendő európai történelméből. (Igaz, egyes államok időről időre szigorították a bevándorlási szabályokat.) 2001–2004 között az unió vezető tagállamaiban (Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország) a lakosság 8–10%-a volt külföldön született, egyes államokban

ennél is magasabb az arány (Svájc, Hollandia 17–18%, Svédország 12%). Európa a 21. század globális világának útját töri, gondoltuk: hiszen a század közepére visszatarthatatlan lesz az Európán, Amerikán kívüli világ vándorlása a fehér emberek szállásterületei felé: 2030-ban a világszaporulat 70, 2050-ben 85%-a nem a fehér emberek világában fog születni. Márpedig megfelelő élelem- és vízkészlet születési helyükön nem áll rendelkezésre. Tehát felgyorsul a Földön a migráció. A multikulturalitás.

Az EU keleti kiterjesztése

Az unió keleti kiterjesztése (2004) hozta az első félelmet: Németország például szigorította a bevándorlást – német nyelvtudáshoz, magas szakmai minősítéshez vagy diplomához kötötte. Így is megjelentek Nyugat-Európában tömegével a lengyelek, elsősorban Németországban, Angliában. Az alacsony kivándorlási számokat mutató magyar kivándorlási statisztika is megduplázódott. De az unió továbbra is nyugodt lehetett, az „új” országokból egyelőre a *legjobb munkások* áramlottak nyugatra az ottani munkaerőhiányt fedezve. Állásfoglalások születtek az unió belüli szabad migrációról és megismétlődő állásfoglalások a „megkülönböztetés nélküli” Európa építéséről, az idegenellenességről, a rasszizmus visszaszorításáról.

A gondok akkor elkezdtek, amikor a nyugat-európai államokba hirtelen áramolni kezdett az új tagállamokból a cigányság. Mindenekelőtt a 2007-ben az EU-ba felvett Romániából. Nyugaton természetesen nem tudták: ezek azok az évek, amikor a volt szocialista országokban – Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon – a rendszerváltás

legnagyobb társadalmi válsága bontakozik ki: a térségben megjelenik a mélyszegénység, a nyomor. És a mélyszegénységben élők 70-80%-a a helyi roma lakosságból kerül ki. Akik azután könnyen kelnek útra: hagyják ott hazájukat, hiszen rozszant lakásban és bizonytalan munkakörülmények között élnek. És közel van még – egyes csoportoknál csak két generációra – a vándorlás ősi hagyománya. 2007-ben tudatosul az unió politikusainak gondolkodásában, hogy az EU-n belül 10 millió roma él és nagyobb részük a 2004–2007 között felvett államokban. És hogy amikor az EU állampolgárainak szabad mozgást biztosítanak, akkor a keleti térségből már nemcsak a legjobb és versenyképes munkaerő fog nyugatra áramolni, hanem most már a képzetlenek, azok, akiknek otthon kilátástalan a helyzetük. Akik a nyugati országokban esetleg idegymunkára alkalmazhatók, utána pedig a segélyekre számítanak. Tehát már nem illeszkednek a nyugat-európai munkarendbe. 2007-ben Nyugat-Európa a mintegy 2-3 millió bevándorlóban a cigányok eddig nem ismert típusával találkozott. Egy elkeseredett, az európai magatartásformákat részben elvető, segélyekhez szokott és – főként – alulképzett embertömeggel. De már a másságára büszke, mert arra szoktatott népeiséggel. Kiderült: itt már nem szabályoz a piac – hiszen az új bevándorlók túlnyomó része versenyképtelen volt a piacon. Kiderült: itt már nem segít a „rasszizmusellenes” felhívás, mert nem bőrük színéért vagy kultúrájuk „más”-ságáért születik az új „idegenellenesség”, hanem azért, mert ez az új kisebbség nem tud együtt élni a többséggel. Nem tanulta meg.

Hiányoznak, sajnos, az európai (és a kelet-európai) összehasonlító kutatások. Ismerjük a hazai cigányság nyomorúságának színhelyeit. Rengeteget – tanulmányozásra méltó szövegeket – írnak róluk. De nincs összehasonlítás szlovák–magyar–román vagy éppen a nyugat-európai és a magyarországi romák között. Pedig ők, a kutatás tárgyai – a romák – már európai keretekben mozognak. Csak még a kutatók nem. Az összeszedhető nemzetközi irodalomból – és a hazai elemzéséből – még csak vázlatot írhat le magának a kort – és romáit – tanulmányozó történész.

Rendszerváltás: romák mélyszegénységben

Lassan figyel fel Európa a tényre: a kelet-európai romákkal szociálisan új csoport keletkezett Európában. A szakirodalom joggal beszél mélyszegénységükről.

Mi eredményezi a mélyszegénységet? Megszűntek a nagyiparnak azok az ágazatai és felszámolódtak a mezőgazdasági nagyüzemek azon egységei, amelyek a segéd-erőt nagy számban foglalkoztatták. Akik elsősorban a roma lakosságból kerültek ki. Ugyanakkor véglegesen felszámolódtak azok a kismesterségek, amelyek évszázadosan cigányiparnak számítottak. Ahogy a munkahelyvesztés a vidéket sújtotta elsősorban, úgy a vidéki cigányság került a mélyszegénységbe. Közöttük a munkanélküliség aránya egyes vidékeken a 70-80%-ot is eléri. És ez nem egyszer-

rűen jövedelemkiesés, hanem kiesés az emberi közösségből. Elvadulás a viselkedésben. Ők azok, akik behúzódnak az elhagyott, alulfejlett vidéki településekre. Ahonnan a fehér emberek már elmentek. Ők kénytelenek megelégedni a romos házakkal. Ahol még a folyó víz is hiányzik. Viszik a szegénységet a lepusztult házakba. Szegénységspirál. Számtalan higiéniai színvonal, iskolába nem járó gyermekek. Akik nemcsak a tanulásból szorulnak ki, hanem a fehér emberek közösségéből is: neveletlenek lesznek. (A fehér emberek fogalmai szerint.) A cigány közösségek bezárkóznak. Értékrendjeik mások lesznek. A megélhetéshiány a tulajdonszerteletet rombolja le, a folyamatos munkanélküliség erkölcsileg zülleszt, a segélyek ellustítanak, „megélhetés-szaporulatra” ösztönöznek. A kelet-európai – immáron európai – cigánykérdés: szociális, szokásrendi kérdés.

És természetesen a többségi társadalom etnizálja a szegénységkérdést. A bűnözők, a szegények, ápolatlanok, fékezhetetlen gyermekek között nagy százalékban sötét bőrű polgártársait látja. Nem azt mondja: elnyomorodott romák ezek, hanem azt, hogy „cigányok”. (Nekünk is szemünkre hányják: hasonlítsuk össze a szintén mélyszegénységbe jutott nem cigányokkal a cigányokat!...) Amúgy is: a politikusok is etnizálják a cigányszegénységet. Csak éppen fordított előjellel: nem veszik tudomásul, hogy a piacgazdaság nem fogja sohasem megoldani a nem versenyképes munkaerő szociális-kulturális helyzetét, hanem azt mondja, hogy a cigányok a fehér emberek rasszizmusa miatt szorulnak ki a munka világából, gyermekeik az iskolarendszerből. Nem képes a politika a többségnek megmagyarázni – mert akkor a maga tehetetlenségét kellene beismerni – a tulajdonbizonytalanság, a közbizonytalanság okait, a többség által megkeresett és kifizetett hatalmas segélyösszegek értelmét...

Kölcsönös a felelősség

Akárhogy is fogja az utókor történésze a majd megszülető összehasonlító tanulmányok alapján megítélni a jelen helyzetet, arra rájöttek már Európában: az elmúlt évtizedek romapolitikája nem segít az új szegénységen. Nem lehet a piaca és a kiszorulókat esetében a segélyre bízni mindent és közben rasszizmus ellen tüntetni, hanem az államnak tudatos szociál-, oktatás- és területfejlesztő (vidék-) politikát kell folytatni. És nem lehet az érintettek nélkül az érintettekért tenni – ahogy a felvilágosult abszolutisták mindig gondolták –, hanem aktivizálni kell a roma társadalmat. Világossá kell tenni a roma társadalom számára: kölcsönös a felelősség. Az övéké is. A fehér társadalomnak pedig meg kell értenie: a kölcsönösségben aszimmetria szükséges. A többségi társadalom felelőssége mindig nagyobb. (Ahogy az EU-normatíva mondja.) És még valamire rá kell ébredni: a multikulturalitás csak akkor működik, ha a kulturális másság nem párosul ekkora szociális különbséggel. Mert ha ez a szociális elkülönülés összekapcsolódik az etnikai kü-

lönbséggel, akkor a *szociális szakadék etnikai szakadékká minősül*. A szociális lecsúszás vagy a szociális kiemelkedés szükségszerűen jár együtt szokásrendkülönbséggel, magatartás-különbséggel. Értékrendkülönbséggel. Az etnikai kisebbség bezárkózásával, önkizárással. (Családban-házasságban, barátságban, lakhelyválasztásban.)

Paradigmaváltás az EU romapolitikájában, 2008

Vége az EU politikusaiban megerősödött az elszánás a váltásra. Ne kezeljék az európai romakonfliktusokat a hagyományos kisebbségpolitika eszközeivel. (A piacra, a segélyre, a megkülönböztetés-diszkrimináció ellenes mozgósításra összpontosítva.)

Gyors kronológiai adatfelsorolás: 2008. január 31.: Európai Parlament: „az európai romák helyzete különbözik az európai nemzeti kisebbségekéitől”; „romákkal kapcsolatos stratégiára van szükség”; utasítják az „európai kormányt”, az Európai Bizottságot: dolgozzon ki szakpolitikai válságkezelést. (Közben oktatási-szociális, munkaerő-piaci, lakhatási programokat – európai stratégiát – sürget az európai romapolitikában a középkelet-európai országok regionális fóruma. Magyar ösztönzéssel 2004-ben kidolgozták a Roma Integráció Évtizede – 2005–2015 – című programot.) 2008 júliusában „felrobban” az Európai Parlament az olaszországi roma-összeírások, a táborok politikája miatt. A kényszerítő, szenvedélyes vita hatására 2008. szeptember 16-án összeül az I. Európai Romacsúcs. Itt határoznak a folyamatosan működő Európai Roma Platform megalakításáról. 2008. december 3-án ismét szenvedélyes vita az Európai Parlamentben. (Érdemes volna magyarul szó szerint közölni.) Megfogalmazódik: 2008 a „felismerés éve”. 2008. december 9–10.: a francia elnökség mintegy záróakkordjaként megfogalmazódik az új roma integrációs terv, központban az állami szociális, oktatási, egészségügyi, lakhatási intézkedésekkel. (Megjegyzés: Közép-Kelet-Európa nemcsak a konfliktust vitte magával Európába, hanem a megoldási javaslatot is innen kapta az EU.) 2009. március 11.: európai parlamenti állásfoglalás a romák szociális helyzetéről, munkaerőpiacra segítéséről. (Szinte egyidős az állásfoglalás a magyar „Út a munkához” program meghirdetésével.) 2009. április 24.: Prágában összeül az első állandó európai uniós romaintézmény: az *Európai Roma Platform*. (Benne – hangadóként is – magyar roma politikusok. Csak itthon nincs visszhangja.) Ahogy az immáron az Európai Parlament egyik első számú roma politikusává kinőtt magyar Járóka Livia mondta: *megkezdődött a paradigmaváltás az európai romapolitikában, „az antidiszkriminációs és emberi jogi megközelítés mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a gazdasági és pénzügyi kérdések is”*. Valóban úgy látjuk: paradigmaváltás következett be. (Euró-

pában.) A széplelkű, felvilágosult állásfoglalásokat, az emberbarát mozgalmakat kiegészítik a konkrét szociális-kultúrpolitikai akciók, új állami szakpolitikai programok: speciális iskolapolitika és szociális lakás, valamint egészségügyi politikai akciók. És kiemelt vidékfejlesztési politika.

A jövő: mozgalmak után szakpolitikák, kutatók

Napjainkban, szeptember 28-án összeül Brüsszelben a II. Roma Platform. És már készítik elő 2010. április 8-ra a II. Európai Romacsúcsot. Az unió intézményeinek, kormányainak, civil szervezeteinek legmagasabb szintű tanácskozását. Remélhető: *mozgalmárok után jönnek a szakpolitikuskok*.

Talán visszakapjuk a hitet, hogy az 1991-ben megálmodott „polgárok Európája”, a „szabad mozgások Európája” megvalósulhat. Európa a vallási-etnikai sokszínűség, ugyanakkor a szociális-szokásrendi békés egymás mellett élés kontinense lesz. Ahol egyenlőség van az esélyekben, a közteherviselésben és a kötelem betartásában. És elkezdődnek a viták az európai 14 milliós roma társadalom jövőjéről.

„Páneurópai kisebbség” lesznek ők, kisebbségi jogokkal felruházva a 21. század Európájában? Egy új „kultúr-nemzet”, amelynek nincs kötött szállásterülete, állama? Vagy sikerül egy kontinentális érvényű magatartáskódexben megállapodni az unió államainak? De hogyan rendeződik mindez majd a hagyományos etnikai-kisebbségi státusokhoz? A romák regionális különbségei miatt nem lehet azt egyetlen szabályozási kódexbe rendezni. Ahogy a nemzeti kisebbségek jogainak európai szabályozásában is elfogadott már: regionális szabályozásokra van szükség. Egységes alapelvek rögzítése után... Kérdések, amelyekre a politikusok csak akkor tudnak válaszolni megfelelően, ha a kutatók összehasonlító tanulmányokra vállalkoznak. Regionális, kontinentális összehasonlításokra. Történet-szek, szociológusok, néprajzosok, közgazdászok, jogászok, politológusok. És nem utolsósorban vidékfejlesztők.

És hát: itt az ideje, hogy a magyarországi romapolitikában is *kiteljesedjék a paradigmaváltás*. Tudomásul venni, hogy nem sajátos magyar ügyről van szó, amely a magyarországi rasszizmus újrakedésének és a magyar romák konfliktusainak eredménye. Tanulmányozni és hasznosítani Európa más államainak romapolitikáját. A mozgalmárok mellett szaktárcák legyenek „gazdái” a romapolitikának. És következzen be paradigmaváltás a nemzetpolitikában is: rövid életű kizárásos hagyományaink felemlegetése (1938–1945) mellett – vagy helyett – többet beszéljünk a mai nemzedéknek *hagyományos befogadóképességükről*. Amely nemzeti büszkeségünk alapja. És amely befogadóképesség méltóságot és európai elismerést adott a korábbi többségnek és adhat nemzeti és emberi méltóságot a mai többségnek is.

GLATZ FERENC